

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ МЕДІАЛОГІЇ В СУЧАСНИХ КУЛЬТУРНИХ ДИСКУРСАХ

Розглянуто методологічний інструментарій медіалогії в сучасних культурних дискурсах. Досліджено, яким чином використання цього інструментарію впливає на легітимацію медіалогії як науки.

Ключові слова: *медіалогія, методологічний інструментарій, культурний дискурс, медіакультура.*

Rассмотрен методологический инструментарий медиалогии в современных культурных дискурсах. Исследовано, каким образом использование данного инструментария влияет на легитимизацию медиалогии как науки.

Ключевые слова: *медіалогія, методологічний інструментарій, культурний дискурс, медіакультура.*

The methodological instruments of mediology in the contemporary cultural discourse are described. The way of using of this instruments affects on the legitimacy of the mediology as a science is investigated.

Key words: *mediology, methodological instruments, the cultural discourse, media culture.*

Актуальність теми визначається активним розвитком медіакультури та необхідністю її аналітики в добу інформаційного розвитку культури.

Криза наукового світогляду в умовах сучасної інформаційної стадії розвитку культури зумовлює пошук медіалогією власного інструментарію дослідження специфіки свого предмета. У багатьох аспектах ця складність спричинена браком уніфікації змісту терміна та різними розуміннями предметного поля нового концепту, а також специфікою позиціювання теоретиками медіалогії як галузі знання або наукової дисципліни. Хоча медіалогія акумулює інструментарій різноманітних культурних дискурсів, проте її чіткі методологічні засади і досі залишаються невизначеними, що зумовлює суттєву проблему легітимації медіалогії як повноцінної науки. Це дослідження корисне для медіатеоретиків та практиків у галузі культурологічного, філософського, а також мистецтвознавчого наукових дискурсів. Його мета — дослідити методологічний інструментарій медіалогії в сучасних культурних дискурсах, завдання — проаналізувати, методологічний інструментарій яких культурних дискурсів акумулює медіалогія; яким чином використання цього інструментарію впливає на легітимацію медіалогії як науки.

Об'єкт дослідження — медіалогія, предмет — методологічний інструментарій медіалогії в сучасних культурних дискурсах.

У дослідженні використано комплексний теоретичний аналіз методологічного інструментарію медіалогії в сучасних культурних дискурсах.

Визначення методологічного інструментарію медіалогії як новітньої гуманітарної дисципліни безпосередньо залежить від дефініцій її концептуальної бази (виокремлюємо дві змістові редакції концепту, а саме: «медіалогію» та «медіологію», залежно від способу написання (про це докладніше йтиметься в інших статтях), проблемного та предметного поля, обсягу поняття. Кожен із цих аспектів потребує окремого дослідження. Однак нині методологічні засади новітньої дисципліни розглядаються в контексті різноманітних культурних дискурсів, здебільшого сучасної гуманітарної сфери, що тим чи іншим чином стосуються як загальновідомого традиційного інструментарію, так і нещодавно впроваджених у гуманітаристику альтернативних методів дослідження: від метатеоретичних рефлексій медіафілософського культурного дискурсу, зокрема К. Кртілової; позитивістської міждисциплінарної методології, зокрема критичного дискурс-аналізу в межах дискурсології (А. Кузнєцов, Д. Макаров, М. Пешо, О. Русакова, Т. ван Дейк, Н. Фрекло, Л. Чоуліоракі), до авангардних методів аналізу медіакультури М. Епштейна.

Історія розвитку методологічної бази гуманітарних наук засвідчує набуття міждисциплінарного статусу інструментарію саме культурологічної методології, яка «не просто запозичує методи з інших гуманітарних дисциплін, а навпаки, завдяки відомому «ефекту кооперації» набуває значно більших можливостей у дослідженні культури як цілісної системи. У цьому контексті синкретичність культурологічної методології прирівнюється до типової для сучасного стану науки «трансдисциплінарності», покликаної за допомогою методів суміжних наук вирішувати пізнавальну ситуацію, інтегративну за своєю суттю» [7, с. 134]. Тому нині найпоширеніші в гуманітаристиці історичний, компаративний, структурний, семіотичний, феноменологічний методи як на синхронному, так і на діахронному рівнях їх аналітики, що відповідають культурологічному інструментарію, специфіка якого «вбачається лише в певній трансформації й системній ієрархізації дисциплінарних методів корелятивно до потреб конкретного дослідження» [7, с. 134]. Проте існує тенденція будь-якої гуманітарної дисципліни обстоювати право на унікальність власного методу і таким чином наголошувати на своїй унікальності та самостійності серед існуючих культурних дискурсів. Медіалогія в цьому разі не є винятком, хоча те, наскільки її аналітичні можливості є унікальними, можна зрозуміти лише в порівнянні з тими методами, які пропонують інші культурні дискурси.

Найближчим до визначення міждисциплінарної інтегративності методологічної бази медіалогії є інструментарій, запропонований теоретиками новітнього гуманітарного дискурсу «медіа-культурології», яка в багатьох аспектах позиціюється як напрям сучасних Cultural Studies. Медіалогія інтегрується з культурологією в єдиний конгломерат завдяки долученню ситуативних синтетичних методологій:

«Медіа-культурологія — сфера принципово міждисциплінарна, тому її методологічний інструментарій являє собою щось на кшталт «вавилонської вежі багатомовності», змішання різних теоретичних моделей, настанов, підходів і принципів. Іншими словами, медіа-культурологія припускає використання так званих «м'яких» (soft) і «ситуативних» (ad hoc) методологій, вільну міграцію методів між різними гуманітарними науками: філософією, історією, соціологією, психологією і т. д.» [10]. Однак подібна синтетичність методів містить приховані проблеми, які можуть призвести до втрати цілісності предмета, в чому вбачаються своєрідні «вериги» інтегративного методологічного інструментарію: «У певному сенсі, метод медіа-культурології полягає саме у відсутності методу, в усвідомленій відмові від будь-якого «методологічного примусу» і «методологічного монізму». Це синтетичний спосіб пізнання, який не обмежений нормативними рамками тієї чи іншої гуманітарної дисципліни і вільно рухається між ними. При цьому міждисциплінарність не тільки дарує ілюзію свободи, але і являє собою рід теоретичної аскези — слугує важкими ланцюгами, кайданами і веригами» [10].

Незважаючи на міждисциплінарне позиціонування, теоретики чітко не сформулювали всіх методологічних засад медіалогії як наукової дисципліни. Наприклад, Н. Кирилова в монографії «Медіалогія як синтез наук» зазначає, що розглядає свій предмет «у динаміці історичного розвитку, зокрема в руслі культуртипології Г. М. Маклюєна, в контексті розвитку традиційної (класичної) та нової культури, обумовленої впливом епохи та виникненням тих чи інших медіа. Важливою складовою дослідження є і медіасеміотика, тобто наука про знакову систему медіа, вплив «кодів» медіа для передачі реалій дійсності та їх еволюцію» [6, с. 350]. Таким чином, автор виокремлює як ключові тільки історичний аналіз на діахронному рівні, а також структурно-типологічний та семіотичний методи, що не є вичерпним для міждисциплінарної методологічної бази сучасного культурологічного (зокрема медіа-культурологічного) дискурсу.

Утім, медіалогія в редакції Н. Кириллової засвідчує наявність евристичних можливостей через долучення культурологічного міждисциплінарного інструментарію, що неможливе без застосування суто прикладних культурних дискурсів. Про це йдеться також у праці О. Калмикова: «У запропонованому автором... підході висвітлюються та пропонуються для подальшої дискусії можливості охоплення поняттєвим розумом унікальних обставин сучасної інформаційно-комунікативної реальності» [5]. Автор розглядає предмет з різних точок зору, проте використовує як кількісні, так і якісні методи, орієнтуючись на синтетичність своєї методологічної бази.

Проте переважно кожен із культурних дискурсів долучає певний метод, що внеможливілює комплексний аналіз. Наприклад, медіапедагогіка також пов'язана з медіалогічною проблематикою і визначає

себе суто як прикладну дисципліну, а саме як «нову галузь прикладного знання, яка намагається вибудувати нові «мости» між цінностями (смыслами), притаманними особистісному (у)свідомленню, і тими, які характеризують соціальні імперативи (не тільки медіальні)» [11]. Однак, у цьому разі йдеться лише про традиційний метод етики, який акумулює медіапедагогіка, а саме: емпірико-історичний.

Іноді методологію медіалогії зводять до одного з допоміжних інструментів дискурології. Наприклад, А. Бушев зазначає: «...дискурсивні дослідження сприяють виробленню оптики з прочитання текстів мас-медіа. Тут дискурс-аналізу «допомагають» медіалогія, соціологія мас-медіа» [1, с. 16]. Водночас претензії дискурології на міждисциплінарність і використання комплексної методологічної бази у вивченні медіакультури дещо сумнівні. Позиціюючи дискурс-аналіз як свій базовий методологічний інструмент, ця нова дисципліна переважно оперує кількісними методами аналізу. Наприклад, сучасна Інтернет-організація з моніторингу та контент-аналізу «Медіалогія», що діє в рамках дискурс-аналізу, є яскравим прикладом того, як аналітика медіакультури обмежується кількісними соціологічними методами дослідження різних типів медіа. Хоча долучення семіотичного та структурного методів аналізу різних медійних текстів робить дискурологію спадкоємицею крос-культурних досліджень, це не змінює суті методологічного підходу. У праці «Дискурологія: проблеми та виклики сьогодення» є підтвердження позиціонування дослідницької програми дискурології як «нової інтегративної крос-дисципліни, що спеціалізується на вивченні різноманітних форм і видів дискурсу» [9, с. 1]. Однак дослідники Д. Макаров і А. Кузнецов позначають статус дискурології як молодій дисципліни, що перебуває на стадії формування та в «активному пошуку найприйнятніших для неї методологій, науково-дослідницьких стратегій. Вона вбирає в себе багатий досвід попередньої думки — семіотики, соціальної лінгвістики, комунікативістики, політології і радо числить серед своїх батьків-засновників Грамші, Альтюссера, Фуко, Бахтіна, Дельоза (можливо, що і Якобсона, Лотмана... — список можна продовжувати, а пререференції тут можуть бути найрізноманітніші)» [9, с. 1]. Розглядаючи методологію дискурології, Т. ван Дейк визначає будь-який дискурс як комунікативну подію. Схема «мова — когніція (передача думок і переконань) — товариство», запропонована Т. ван Дейком представляє, проте, дискурс як такий, що наразі триває лише в рамках вербальної мови і не стосується, наприклад, іконічних знаків [3]. Таким чином, для аналітики сучасного медіадискурсу в умовах стрімкого розвитку візуальної медіакультури подібний дослідницький підхід є неприйнятним, оскільки обмежує синтетичність новітньої методологічної концепції міждисциплінарної науки, якою прагне постулювати себе медіалогія (в першій редакції концепту).

Проте медіафілософський дискурс пропонує інший метод теоретизації, що не стільки акумулює міждисциплінарні методи гуманітарних наук, як це робить медіа-культурологія, скільки взагалі передбачає відмову від позитивістської методологічної спадщини. Натомість упроваджується такий інструментарій дослідження медіакультури, як аналіз різноманітних модифікацій медіа, адже «мову та медіальність медіа слід постійно приводити в рух, щоб відкривати для них інші, приголомшливі і непомічені шляхи... рефлексія, аналіз стають можливими за допомогою — або в якості — практики, розриву, того, що Хайдеггер описував як шлях до мови; як того, що водночас є втручанням і слуханням мови, і робить можливим розуміння і схоплення (медіа)» [8].

Керуючись суто медіафілософським інструментом розкриття феномену медіації через рух та розрив, Р. Дебре, однак, акцентує на психоаналітичному методі як такому, на якому ґрунтується будь-яка можлива рефлексія над медіа. Теоретик щодо конфлікту опосередкованої природи медіації та безпосередності в загальному сприйнятті медіа зазначає: «...мотивованіші різновиди опору слід описувати в глибинному вимірі. (...) Необхідно розглянути їх справжню ціну — настільки багато настанов вони можуть нам дати... Насамперед, маєтись на увазі внутрішнє немислиме медіума. Якщо екологія природи не є для нас природною, то екологія культури є ще неприроднішою — настільки через складності інструментів та пульверизації медіумів ми приречені вірити в безпосереднє зіткнення із середовищем: системи, що опосередковують, зазвичай, є непримітними... гарним буде той медіум, який надасть нам саму річ... ефект безпосередності кожного разу збільшується, і це є ключем до зручності та технічного прогресу...» [2, с. 250-251]. Тобто подібне «немислиме» медіума є, на думку автора, не що інше, як суто фрейдистське підсвідоме в сприйнятті медіа. А завдання медіолога, його основний метод і полягають у розтлумаченні складного механізму цього «підсвідомого» культури: «...медіологічний погляд розладжує таку гру. Він викликає занепокоєння, оскільки руйнує чарівність, розкриваючи механізми магії. Нам чудово відомо, що будь-яка система вмонтованих габітусів нівелико опосередкованість. Таким самим чином відбувається «рецепція» культури: осадження наносів у теперішньому часі (вірування, достовірності, інтереси) затушовує їх перенесення через століття, випадкові та повні каламуті, подібно тому, як у гарячому змісті надрукованого криються холодні процеси друку, а в наших «природних» схильностях (здатності до міркування, уяви та формалізації) — тривалий ланцюг диспозитивів, що викликав до життя саме ці здібності» [2, с. 251]. Саме тому, на думку Р. Дебре, метод медіології не просто розкриває суть диспозитивів (термін, відрефлексований М. Фуко, що безпосередньо виявляє вмонтованість усіх медіапрактик в ієрархію комплексу «влада-знання»), які так чи інакше формують медіум та

процес медіації. Цей метод дозволяє робити «невидиме» «видимим» через занурення в глибинні прояви медіа. Метафорично Р. Дебре визначає природу медіума як «сильного партнера» людини в процесі комунікації, який являє свою сутність зовсім не відразу. Подібні рефлексії знову відсилають до медіафілософського дискурсу, в якому феномен та явище не ототожнюються, і щоб розкрити феномен, потрібно, щоб він став явленим. Методологічно цього можна досягти тільки завдяки «вияву себе» (М. Хайдегер): «...хоча «явище» ніколи не є виявом себе в сенсі феномену, утім воно можливе лише на основі якогось вияву себе. Але цей вияв себе, що робить і явище також можливим, сам не є явищем. Явище є давання знати про себе через щось, що себе виявляє» [12, с. 29-30]. Однак постульований феноменологічною методологією «вияв» — певне «визволення» суті феномену — з точки зору Р. Дебре можливе лише завдяки суто психоаналітичному розкриттю зовнішніх та внутрішніх механізмів медіації, своєрідне занурення в сенс безсвідомого, часто небажане для суб'єкта комунікації, на кшталт природи відторгнення особистістю стороннього втручання психоаналітика у свій внутрішній світ. Певний ступінь відстороненості медіа та спротиву критичній рефлексії, на думку Р. Дебре, потребує від медіолога достатньо сильної мотивації: «... фактично можливо, що невидимість медіума являє собою, так би мовити, видиму грань технічного безсвідомого. І що непомічене є несприйнятим. Ми знаємо, що неприязнь зумовлена появою будь-якого безсвідомого, якому чинять спротив двічі, по-перше, як безсвідомому, по-друге як техніці. Фрейд назвав «спротивом» усе, що в діях та мові того, хто проходить психоаналіз, суперечить його доступу до власного безсвідомого, а точніше, психоаналізу як такому, що викликає в людини «психологічне роздратування». Роздратування тієї ж природи та соціального порядку зумовлює відкриття одразу і зовнішніх, і внутрішніх механізмів того, що ми називаємо культурою, і що створює власне буття» [12, с. 252].

Метод Р. Дебре, незважаючи на безпосереднє відсилання до психоаналітичної традиції, має багато спільного з герменевтичним, що, як відомо, і досі залишається одним із ключових у гуманітаристиці, а філософський (зокрема медіафілософський) дискурс надає йому статусу чи не найголовнішого інструмента метаорегізації. Іншими словами, теорія інтерпретації, що ґрунтується не тільки на раціоналістичній рефлексії, як і психоаналітичний аналіз будь-якого культурного феномену (в нашому випадку медіакультури), полягає в трактуванні на основі зовнішнього спостереження. Однак ще В. Дільтей акцентував на ірраціональній компоненті герменевтичного методу, який ґрунтується на певному «вчутті». Особистісне «співпереживання», «вживання» в культурний феномен як фрагмент духовного цілого, є тим інструментом, що дозволяє «схопити» зміст [4].

У цьому разі виникає паралель з новітньою в сучасному медіафілософському дискурсі методологією «критичного обезумлення», запропонованою відомим філософом М. Епштейном у праці "Знак пробілу: про майбутнє гуманітарних наук». Методологічна криза сучасних гуманітарних дискурсів вирішується з точки зору автора достатньо революційно. Згідно з концепцією М. Епштейна, будь-яка гранично раціональна рефлексія завжди являє собою дещо ірраціональне, «безумне», і, навпаки, ірраціональні способи пізнання часто мають певний сенс. Тому «божевілля в такому платонівському значенні — це не втрата розуму, а, радше, звільнення з полону розуму... божевілля може бути відхиленням від розуму, а може бути і проявом його неухильності...» [13, с. 523, 525], а, відтак, і ключем до справжньої свободи пізнання. З точки зору аналізу медіакультури «метод критичного обезумлення... дозволяє будь-яку систему думки витлумачити як «проект» (у лапках), як «пунктик». І чим раціональніше обґрунтовується ця ідея і чим ширший передбачуваний діапазон її застосування, тим сильніше в ній виявляється цей хворобливий «гіпер». Гуманістична психіатрія обертається герменевтикою підозри, презумпцією тотального божевілля» [13, с. 534]. Тому аналітикові пропонується відхилитися в методологічних засадах як від тотального раціоналізму (що, на думку М. Епштейна, часто призводить до ідеократії та ідеоманії — владного тиску певної системи рефлексій) та сконцентруватися на свободі власних інтерпретативних стратегій. Таким чином, «метод обезумлення корисно застосувати до самого себе, особливо якщо твоя професія — мислити методично, створювати метод для власної роботи. «Обезумлювати себе» — це наставляти від протилежного. Розум, який усвідомлює небезпеку свого безумства, почасти вже позбавляється від нього» [13, с. 536].

Отже, позиціюючи себе як галузь знання, що не є науковою дисципліною, медіологія (в другій редакції) акумулює не тільки психоаналітичну методологічну базу, але й суто філософський герменевтичний інструментарій, який нині значною мірою має подібні елементи з авангардистським ірраціоналістським інструментарієм філософів-експериментаторів.

Таким чином, сучасна медіалогія використовує два визначальні методологічні підходи, а саме: медіа-культурологічний та медіафілософський, зважаючи на один вагомий критерій — специфіку дефініції змісту поняття та предмета розгляду. Медіа-культурологічний інструментарій використовується теоретиками першої редакції концепту (Н. Кириллова, А. Калмиков), що акцентують на належності медіалогії до ієрархії академічних дисциплін та визначають її інструментарієм здебільшого прикладні методи дослідження, що в багатьох аспектах акумулюються з іншими культурними дискурсами (наприклад, аналітичним інструментарієм дискурсології, медіапедагогіки).

Водночас, на думку теоретиків другої редакції концепту (медіологія за Р. Дебре) впроваджена ними галузь людських знань не належить до наук, а радше є інтуїтивною практикою розуміння предмета. У цьому разі основним інструментом рефлексії медіологію збагачує медіафілософський дискурс із його орієнтацією на метатеоретичний підхід та пошуком відповідного транснаукового методу. Тому доцільним є використання психоаналітичного, герменевтичного і навіть зовсім авангардних методів, що перебувають на пограниччі раціоналізму й ірраціоналізму.

Перспективами дослідження є подальша розробка методологічного інструментарію медіології в контексті медіа-культурологічного дискурсу.

Список літератури

1. Бушев А. Б. Свобода (креативность) в интерпретации / А. Б. Бушев // Уральский филологический вестник. — Екатеринбург: изд-во УрГПУ, 2012. — №2. — С. 13–20.
2. Дебре Р. Введение в медиологию / Р. Дебре. — [Пер. с франц. Б. М. Скуратова]. — М: Праксис, 2010. — 368 с.
3. Дейк Т. А., ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. — Б.: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. — 308 с.
4. Дильтей В. Герменевтика и теория литературы / В. Дильтей. — [Пер. с нем. под ред. В. В. Бибикина и Н. С. Плотникова]. — М.: Дом интеллектуальной книги, 2001. — 400 с.
5. Калмыков О. Медиалогия интернета [Электронный ресурс] / О. Калмыков. — 2012. — Режим доступа: <http://www.presslife.ru/media/519f43ef932e7.pdf>. — Заглавие с экрана.
6. Кириллова Н. Б. Медиалогия как синтез наук / Н. Б. Кириллова — М: Академический проект, 2013. — 386 с.
7. Кислюк К. Культурологічний метод: теорія і практика / К. Кислюк // Культура народів Причорномор'я. — Сімферополь: Міжвузівський центр «Крим», 2011. — № 202. — С. 134–137.
8. Кртилова К. Медиатеория/Медиафилософия [Электронный ресурс] / К. Кртилова // Исследовательский Центр Медиафилософии . — 2013 . — Режим доступа: http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/articles/krtilova_mediatheory/. — Заглавие с экрана.
9. Макаров Д., Кузнецов А. Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ / Д. Макаров, А. Кузнецов. — Екатеринбург: Издательский дом «Дискурс-Пи», 2006. — 210 с.
10. Стародубцева Л. Медіа-культурологія: вериги міждисциплінарності [Електронний ресурс] / Л. Стародубцева. — 2013. — Режим доступу: http://ntsa-ifon-npu.at.ua/blog/media_kulturologija_verigi_mezhdisciplinarnosti/2010-11-17-201. — Назва з екрана.
11. Фортунатов А. Медиапедагогика или техновоспитание [Электронный ресурс] / А. Фортунатов // Філософія і суспільство. — № 3 (63). — 2011. — Режим доступа: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/136106/>. — Заглавие с экрана.
12. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. — [Пер. с нем. В. В. Бибикина]. — М.: Ad Marginem, 1997. — 451 с.

13. Эпштейн М. Методы безумия и безумие метода // Знак пробела: О будущем гуманитарных наук / М. Эпштейн. — М.: НЛЮ, 2004. — С. 512-540.

Надійшла до редколегії 21.11.2013 р.